

Els catalans en l'obra de Humboldt*

Marc-Aureli Vila i Comaposada

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Soci Honorari i Fundador de la Societat Catalana de Geografia

Paraules d'introducció

El baró Alexandre de Humboldt nasqué el 15 de setembre de 1786 en una casa del centre de Berlín. Fou un home que en la seva llarga vida —morí abans de fer els noranta anys— aportà a les ciències naturals un conjunt de coneixements d'un tal pes que canviaren molts camins que, per massa fressats, havien esdevingut trinxeres on s'havia encauat, per a atrofiar-s'hi, molt del saber dels homes en el camp d'aquestes ciències. Humboldt fou un revolucionari en el món científic; un revolucionari renovador i constructiu.

Hem estudiat amb creixent interès la seva aportació a la geografia i realment sorprèn la seva tasca gegantina i, encara més, sorprenden els nous conceptes que aportà a aquesta ciència. En Humboldt, la tradicional geografia descriptiva trobà qui la féu canviar d'orientació per a prendre la via on s'emprèn l'anàlisi i la causalitat. És Humboldt qui veu i ensems fa veure, clarament, que la geografia és una ciència de síntesi i que en ella es relacionen i s'influeixen tots els aspectes que es refereixen a la Terra com una unitat físico-biològica i els aspectes que es refereixen a l'Univers. Si hom pren en compte aquesta posició científica de Humboldt, pot comprendre perfectament l'íntima relació i intercanvi d'opinions que va mantenir amb els savis de la seva època.

* Premi extraordinari de prosa dels Jocs Florals celebrats a Mèxic el 1973. Publicat a «3 Premis als Jocs Florals». *Terra Ferma*. Patronat de Cultura del Centre Català de Caracas. 1974. pp. 61-90.

Humboldt tenia present en tot moment l'home d'altres temps i l'home del seus temps. Mai no defugí el contacte directe, humaníssim, amb tots aquells qui trobà en els seus viatges; es tractès de qui es tractés. Convivia, si s'esqueia, amb la gent més senzilla del poble i la sabia escoltar. Les seves obres permeten que, avui, nosaltres puguem saber com pensaven o com veien les coses que les rodejaven les gents amb les quals el gran savi alemany mantingué contacte per un temps més o menys llarg.

Hem seguit, en més d'una ocasió, les petjades invisibles, però permanents a través de les seves obres, de Humboldt per les terres veneçolanes. Hem llegit Humboldt repetidament. Molts dels seus llibres formen part de la nostra biblioteca; i són dels llibres més a l'abast de la mà car els hem de consultar sovint. És possible que alguna afirmació del gran savi avui no es pugui acceptar; cal tenir present que en l'actualitat posseïm mitjans d'investigació, amb els quals no podia comptar Humboldt. Han passat més de 170 anys d'ençà que Humboldt començà les seves investigacions. Quantes vegades ens ha impressionat la justa apreciació del savi!; ell que treballava amb aparells que avui considerem anacrònics i poc precisos.

Humboldt era un home de gran sentit humà. És per això que ens pot presentar magnífiques descripcions de la interrelació dels paisatges i dels homes —els habitants— amb una gran justesa apreciativa i sempre amb un alè d'entusiasme. El seu esperit, tan eficaçment esbrinador, féu que cerqués l'expressió més acurada per donar força a les seves exposicions enriquint-les amb exemples o comparances d'altres indrets i, quan era oportú, amb antecedents històrics. Era d'una erudició enciclopèdica. Coneixia llengües clàssiques i manta llengua moderna. Dominava perfectament el francès. Dibuijava amb precisió. Era, si es vol, a voltes poc sistemàtic en les seves exposicions. Aquest «desordre» provenia, precisament, de la seva gran erudició i del seu desig de demostrar, o de mostrar, la interrelació que existeix entre totes les coses de l'Univers.

Humboldt veia en la parla dels pobles l'instrument del pensament nacional. És convenient llegir el que diu en aquest aspecte i on dóna tota la raó als qui lluiten per l'ús de les llengües autòctones en tots els aspectes de la vida de la col·lectivitat.

«...el pensament i el llenguatge estan en una íntima i antiga aliança. Quan per l'originalitat de la seva estructura i la seva riquesa nativa, la llengua aconsegueix donar encant i claredat als ambients de la naturalesa, quan per la felicitat i flexibilitat de la seva organització és adient per a expressar els objectes del món exterior, s'estén al mateix temps com un alè de vida sobre el pensament. La seva influència benèfica es manifesta especialment en presència del sòl natal com l'acció espontània del poble del qual és l'expressió viva. Orgullós d'una pàtria que cerca concentrar la seva força en la unitat intel·lectual, em plau recordar, per un retorn a mi mateix, els avantatges que ofereix a l'escriptor l'ús de l'únic idioma que es pot manejar amb soltesa».

Humboldt era un demòcrata. Ell mateix ho afirma quan diu en una carta a Varhagen von Ense,¹ escrita el 30 de novembre de 1856, el següent: «No sé on tingué lloc el sopar del baró d'Arhim (Arnim). Jo potser vaig dir que «sóc tan liberal com Aragó», però amb seguretat mai que «sóc republicà».

1. (1785-1858) Literat, militar i diplomàtic alemany.

No, el baró de Humboldt no era republicà; però sempre va sostenir una estreta amistat amb elements francament republicans, àdhuc amb republicans revolucionaris com el propi Domènec Francesc Aragó. Era demòcrata en el seu tracte amb tothom; és per això que sabé guanyar amics en totes les terres que recorregué.

En aquest esquemàtic treball que avui presentem, un resultat de les nostres lectures humboldtianes, cerquem de demostrar que Humboldt coneixia la realitat històrico-nacional dels catalans i reconeixia l'aportació de figures del nostre poble a la ciència, al treball i als descobriments geogràfics.

Humboldt estableix la diferència entre els catalans i els altres pobles mediterranis i peninsulars. No ens costarà gaire demostrar-ho car al llarg d'aquest assaig aportarem, com a proves documentals, les seves paraules escrites.

Ens plauria que hom veiés en aquest senzill treball l'homenatge d'un professor català de geografia a la grandiosa figura d'Alexandre de Humboldt.

El contacte de Humboldt amb les terres catalanes

Humboldt entrà a Catalunya l'any 1798; quan s'iniciava l'hivern. Devia entrar pel Portús. Escriu Humboldt:

«Travessàrem el regne de València i Catalunya per a traslladar-nos a Madrid. Visitàrem les ruïnes de Tarragona i les de l'antiga Sagunt. Férem, des de Barcelona, una excursió al Montserrat on els pics en forma de llança són habitats per ermitans; pel contrast d'una vegetació vigorosa i de masses de roques nues i àrides, ofereix un paisatge d'un caràcter particular».²

Montserrat l'entusiasma i recorda la muntanya quan es troba en terres del Perú, per les seves característiques morfològiques i la seva constitució geològica. En escriure sobre el planell de Cajamarca i en referir-se a la muntanya de Gualgayoc³ s'expressa així:

«El Gualgayoc recorda, en certa manera, l'efecte dels cons dolomítics; o millor, la fistonejada cresta del Montserrat a Catalunya que vaig tenir ocasió de visitar i que després el meu germà descriví bellament».⁴

També el Canigó li serveix per a fer comparances o per a establir una referència útil. Essent a les Canàries, recorda la muntanya que domina el Rosselló en senyalar que pogueren pujar en mules al volcà del Teide fins a una alçada semblant a la del Canigó; i des d'aquesta alçària (2.785 m), hagueren a fer a peu la resta del camí per tal d'arribar al cim on es mesuren els 3.718 m d'altitud.

2. *Voyage aux régions...*, v, 1, p. 77.

3. Hualgayoc.

4. *Cuadros de la Naturaleza*, p. 557.

Els volcans propers a Olot despertaren la seva atenció. Són uns volcans apagats i per tant del tot mansois, que donen fisonomia a la contrada. Diu Humboldt:

«Hom troba a Catalunya els volcans apagats propers a Olot i Castell Follit [Castellfollit de la Roca] i més al sud, el grup de les Columbretes veïnes de les costes de València, entre les quals la més gran presenta la forma d'una lluna en minvant; és l'antiga Columbria dels romans, on es troba Montcolibre...».⁵

Més endavant afegeix:

«Els volcans d'Olot, situats al sud dels Pirineus i a l'oest de Girona, d'on sortiren corrents de lava fàcils de veure i qualche vegades separats, són a 7 milles solament de les costes de Catalunya».⁶

En realitat, els volcans d'Olot estan més separats de la costa catalana que la distància expressada per Humboldt. En línia recta, 52 km; o sigui unes 28 milles marines. De totes maneres, es tracta d'una distància curta perquè permet prendre en compte la relació entre una zona volcànica i el litoral marítim pel que es refereix a la geologia.

En total, s'han trobat trenta volcans en les terres olotines. A Castellfollit de la Roca hom pot admirar una magnífica columnata basàltica.

Una altra observació geogràfica de Humboldt fa referència a les terres planes que s'estenen en el litoral dels països de llengua catalana. És quan diu que «...la sortida d'aigües per l'estret (el de Gibraltar) format entre les columnes d'Hèrcules, ha fet descendir progressivament el nivell del Mediterrani i reparèixer, per sobre la seva superfície, d'un costat el Baix Egipte i de l'altre les planes fèrtils de Tarragona, València...».⁷

Estudis posteriors al temps de Humboldt han posat en clar que en obrir-se l'estret de Gibraltar com a conseqüència d'un esfonament tectònic en el Pliocèn Mitjà, es tancaren, per redreçament, els estrets o canals que existien on avui són Andalusia i el Marroc; estrets que relacionaven el mar Mediterrani amb l'Atlàntic. Les terres planes que senyalava Humboldt són el resultat d'una elevació de les terres; no d'un descens del nivell del Mediterrani.

Hom podrà dir que tractem de tirar per terra algunes afirmacions de les obres de Humboldt. No és ni molt menys el cas. Quan Humboldt treballava i escrivia els coneixements que es poden adquirir de la geologia de la Península Ibèrica i del nord-oest d'Àfrica eren molt limitats. Tampoc no es coneixia gaire, per no dir gens, la mecànica dels moviments eustàtics. Humboldt cercava una explicació lògica als fenòmens que observava. Moltes explicacions i afirmacions d'avui, el dia de demà seran negades o modificades per aquells que comptin amb més coneixements que els posseïts per les generacions actuals. D'aquestes discrepàncies depèn el progrés

5. *Cosmos*, v, iv, p. 381.

6. *Cosmos*, v, iv, p. 483.

7. *Voyage aux régions...*, v, i, p. 88.

científic. Sense les explicacions i les hipòtesis d'ahir no s'hauria arribat a les explicacions i a les hipòtesis d'avui. Cal que tinguin present això les generacions joves per a poder valorar els grans esforços esmerçats pels qui els precediren; esforços que han permès arribar a l'estat actual dels coneixements.

Humboldt restà poc temps en terres catalanes i viatjà a Madrid per tal de resoldre tot allò pertinent al seu trasllat a Amèrica.

És a Amèrica on Humboldt es troba, per darrera vegada, en un ambient català. Quan essent a Cuba vol anar a Terra Ferma per tal d'embarcar-se en un vaixell que el pugui tornar a Europa li cal cercar una nau que, creuant el Carib, el porti a la costa continental. Vet ací com pot solucionar el problema:

«No podent trobar passatge en cap nau neutral, vaig noliejat una goleta catalana que es trobava en el port de Batabano⁸ i que havia de restar a la meua disposició per a conduir-me a Portobelo o a Cartagena d'Índies segons el mar i les brises...»⁹

Els navegants catalans

Humboldt fou un gran viatger. Un viatger que entrava en contacte amb els paisatges i els veia amb els ulls d'un savi. El mar l'atreia. Aquesta atracció es desvetllà en Humboldt sent encara molt jovençà, quan mirava el mar des de les platges d'Ostende. Si la vista del mar desvetllà en Humboldt el vivíssim desig de viatjar per tal de conèixer noves terres, també el portà a estudiar l'art de navegar d'altres temps i els instruments i materials que permeteren el desenvolupament de la navegació. Aquestes investigacions el dugueren a conèixer i reconèixer l'aportació, gens migrada, dels catalans peninsulars i dels catalans illencs, a l'avenç de la ciència nàutica; com també l'induíren a fer ressaltar la contribució dels nostres compatriotes als descobriments geogràfics.

Escriu Humboldt:

«Al sud de Cadis i de Tartesus (Andalusia), la vista reposava lliurement sobre l'infinit. Aquesta circumstància, durant 1.500 anys donà una importància particular a la porta del mar Mediterrani. Tendint sempre a anar més enllà, els pobles navegants, tals els fenicis, els grecs, els àrabs, els catalans, els mallorquins, els francesos de Dieppe i de la Rochelle, els genovesos, els venecians, els portuguesos i els espanyols, s'esforçaren successivament per a avançar en l'Oceà Atlàntic, el qual hom considerà, per molt temps, com un mar de tenebres (*mare tenebrosum*) ple de fang i bancs de sorra...»¹⁰

L'agulla imantada, anomenada també agulla de navegar o brúixola quan assolí aplicació pràctica, resolgué un dels principals problemes que es plantejaven als navegants d'altres temps. Quan el sol no era visible i durant la

8. Batabano, port proper a l'Havana.

9. *Voyage aux régions...*, v, XII, p. 102.

10. *Cosmos*, v, II, p. 177.

nit la nuvolada cobria el firmament no permetent orientar-se per les estrelles, el navegant es considerava perdut: desorientat. La brúixola fou l'instrument bàsic per a l'orientació dels navegants. L'ús d'aquest instrument revolucionà l'art de navegar i començà a fer-ne una ciència. Referent als inicis de la seva aplicació per part dels navegants europeus, Humboldt assenyalava el següent:

«...no hi ha cap dubte que l'aplicació de l'agulla imantada a la navegació europea vingué de la conca del Mediterrani en un temps que no pot ésser posterior al segle XII; i àdhuc els primers assaigs són anteriors a aquesta data. Els pobles que tingueren la més gran part en aquesta novetat foren els pilots moriscos, els genovesos, els veneçians, els mallorquins i els catalans. Els catalans en 1346, conduïts pel seu famós navegant Jaume Ferrer, arribaren a la costa occidental d'Àfrica fins a la desembocadura del Riu d'Or, als 23° 40' de latitud boreal. D'acord amb el testimoniatge de Ramon Llull en el seu llibre titulat *Fènix de les meravelles de l'orbe* (1286), els habitants de Barcelona es servien, des de llarg temps abans de Jaume Ferrer, de les cartes marines, d'astrolabis i de brúixoles».¹¹

Més endavant retorna al mateix tema amb els següents termes:

«...que la brúixola estava en ús en els mars d'Europa força abans del començament del segle XIV, ho prova un escrit referent a la navegació de Ramon Llull, de Mallorca, home molt espiritual i fortament excèntric, les doctrines del qual entusiasmaron Giordano Bruno¹² en la seva juvenesa, i que ensems era un filòsof amb sistema, un químic, un missioner cristià i un hàbil navegant. En el seu llibre titulat *Fènix de les meravelles de l'orbe*, escrit en 1286, Llull diu que els navegants del seu temps utilitzaven «instruments de mesura, cartes marines i l'agulla imantada». Els primers viatges dels catalans tingueren lloc a les costes septentrionals d'Escòcia i envers les costes occidentals de l'Àfrica tropical; entre altres, el d'En Jaume Ferrer qui abordà, l'agost de 1346, Riu d'Or...».¹³

No n'hi havia prou de saber on eren els punts cardinals quan un vaixell es trobava enmig del mar sense el sol ni les estrelles per a guiar-se; calia també saber les altures, llocs i moviments dels astres quan aquests es feien visibles, per tal d'obtenir punts de relació que permetessin al navegant conèixer, més o menys, on es trobava respecte a la latitud. L'astrolabi resolvia aquest aspecte, encara que calia ésser molt expert per a utilitzar-lo amb eficiència. Els mallorquins i els del Principat foren hàbils en el seu ús molt abans que altres pobles; cosa que permeté escriure per part de Humboldt el següent:

«Els astrolabis, destinats a senyalar sobre un element sempre mòbil la mesura del temps en la latitud geogràfica amb l'ajuda de les altures meridianes, reberen perfeccionaments successius, posteriorment a l'astrolabi dels pilots de Mallorca que Ramon Llull descriu en 1295 en el seu *Art de navegar*».

11. *Cosmos*, v, iv, p. 62.

12. Filòsof italià, combaté l'escolàstica i l'aristotelisme (1580-1660).

13. *Cosmos*, v, ii, p. 311.

Insisteix novament en aquest tema quan diu:

«...hem de recordar que hem dit anteriorment que, a mitjan segle XIIIè, els marins de Catalunya i de l'illa de Mallorca utilitzaven instruments nàutics per a mesurar el temps d'acord amb l'altura de les estrelles; i que l'astrolabi descrit per Ramon Llull en el seu *Art de navegar* precedí en prop de dos segles el de Behaim». ^{14, 15}

L'ús de la brúixola permeté realitzar grans millores en el dibuix de les cartes de navegar. En l'aspecte cartogràfic, la gent del Principat i de les illes en foren grans mestres. Els portularis catalans poden considerar-se els primers mapes dibuixats científicament d'acord amb l'avenc de les ciències en el temps en què foren elaborats. L'*Atlas català* de 1375¹⁶ que guarda a la Biblioteca de París difereix dels mapes portularis ordinaris en que pels grans espais geogràfics que presenta es converteix en un mapamundi.

Humboldt fa esment de la tasca cartogràfica dels mallorquins i dels catalans quan escriu:

«Des de l'any 1436, quan gràcies a les relacions dels pilots xinesos amb els malais i els hindús, i d'aquests amb els àrabs i els moros, l'ús de la brúixola s'estengué per la conca del Mediterrani entre els mallorquins i catalans, foren senyalades sobre la costa occidental d'Àfrica i en les altes regions del nord les indicacions de la variació magnètica en les cartes marines d'acord amb les diferents parts del mar». ¹⁷

Dos catalans, Jaume Joan —no Juan Jayme com escriu Humboldt— i Francesc Galí, realitzaren un llarg viatge del Pacífic en el segle XVI per tal d'experimentar un aparell, inventat pel primer, destinat a observar les variacions de la brúixola. Jaume Joan era un expert cartògraf, que realitzà observacions molt serioses a Mèxic o a l'illa veneçolana de Margarita on romanqué set mesos. Del viatge científic a través del Pacífic d'ambdós catalans diu Humboldt:

«...el viatge de Juan Jayme [Jaume Joan] qui en 1585 anà de les Filipines a Acapulco amb Francesc Galí, al sol efecte de provar durant una llarga travessia pel mar del Sud un nou instrument de declinació que ell mateix havia inventat». ¹⁸

14. Martí Behaim, cosmògraf alemany del segle xv.

15. *Cosmos*, v, II, p. 355.

16. Humboldt el data el 1374 i diu que era «conservat com una joia» entre els manuscrits de la Biblioteca de París (*Cosmos*, v, IV, p. 75).

17. *Cosmos*, v, IV, p. 137.

18. *Cosmos*, v, IV, p. 64.

Figures catalanes vistes per Humboldt

Quan parla de l'art de navegar l'eminent savi alemany, ja ho hem pogut veure, cita repetidament Ramon Llull.¹⁹ En poques paraules en fa un retrat quan diu d'ell que era «...un filòsof amb sistema, un químic, un missioner cristià i un hàbil navegant». També fa referència a algunes de les seves obres. Humboldt llegí de Llull, d'acord amb el que manifesta: el *Llibre de meravelles*, conegut també amb el nom de *Fènix*; Humboldt l'anomena *Fènix de les meravelles de l'orbe*. Es tracta d'una novel·la escrita a París entre els anys 1288 i 1289. Humboldt posa la data de 1286. També esmentada de Llull l'*Art de navegar*.

El gran navegant Jaume Ferrer és presentat per Humboldt com un descobridor de les costes occidentals africanes. Ja hem transcrit, en referir-nos als «Navegants catalans», un text on es fa referència a la persona de Ferrer. Voldríem afegir quelcom referent a aquest descobridor. Ferrer, amb els catalans que l'acompanyaven, arribà fins a les costes de Guinea, les quals va explorar. Riu d'Or —molts anys colònia espanyola sota el nom de Sahara espanyol i classificada de «província»— va ésser descobert per Ferrer el 10 d'agost de 1346 quan pilotava un uixer; o sigui, una nau de tres pals. Ferrer descobrí aquestes terres vint-i-nou anys abans que hi fessin cap els portuguesos.

En Francesc Galí fou un navegant extraordinari i ensems un descobridor. D'aquest català ens parla Humboldt amb els següents termes:

«Francesc Galí, en el seu viatge de Macao a Acapulco, descobrí en 1582 la costa del nord-oest d'Amèrica, sota els 57°30'. Admirà, a semblança de tots aquells que després d'ell han visitat la Nova Cornualles, la bellesa de les seves muntanyes colossals amb els cims coberts de neus eternes; mentre que el seu peu està adornat d'una bella vegetació. Corregint les velles observacions per les noves en els indrets on la identitat ha estat reconeguda, hom trobat que Galí costea una part de l'arxipèlag del Príncep de Gal·les o del rei Jordi. Sir Francis Drake,²⁰ en 1578, únicament va arribar fins als 48° de latitud al nord de cap Grenville, en la Nova Geòrgia».²¹

D'aquest navegant intrèpid i excel·lent observador, se sap que estigué al Japó, a les Filipines i a Macao. El 14 de juliol de 1584, penetrà a la badia on avui és el port californià de San Francisco. Ho féu força abans que uns altres catalans arribessin al port més meridional de San Diego, també per mar, en 1769 sota el comandament del capità Vicente Vila —andalús, però amb tota seguretat fill de català— i el tinent Pere Fages o Faxes, qui tenia sota les seves ordres vint-i-cinc voluntaris catalans. Els acompanyaven l'enginyer Miquel Constantó i el metge Pere Prat, aquest, català del Rosselló. Mentrestant, per terra, hi va arribar Gaspar de Portolà, fill de Balaguer. Fra Juníper Serra²² hi funda una missió, base de l'actual San Francisco el 17 de juny de 1776.

19. Neix a Mallorca entre 1232 i 1235 i mor a la mateixa illa, segurament el 1316.

20. Corsari anglès (1540-1595).

21. *Essai politique...*, v, II, p. 293.

22. Nasqué a Mallorca el 1713; morí a Monterrey (Mèxic) el 1784.

Els manuscrits dels viatges de Francesc Galí foren trobats, d'acord amb el que diu Humboldt, a Goa per l'holandès J.H. van Linschoten,²³ qui els publicà, traduïts, a Amsterdam en 1596. Posteriorment foren traduïts, a l'anglès (1598) i al francès (1610). Fóra bo cercar alguna d'aquestes edicions i traduir-la al català que era l'idioma d'aquest gran navegant.

Ens diu Humboldt que Francesc Galí avançà fins a «sota» del paral·lel nord del 57°30' per la costa occidental d'Amèrica del Nord. Aquest paral·lel talla, en els mapes d'avui, terres, les més meridionals, d'Alaska; precisament on es troba l'arxipèlag d'Alexandre i, en terra ferma, Juneau, la capital d'aquest territori que avui constitueix un estat dels Estats Units. El nom d'Alexandre fou donat a l'arxipèlag pels russos quan en prengueren possessió a darreries del segle XVIII. Alaska pertanyé a Rússia fins a l'any 1867, quan la va vendre als Estats Units per 7.200.000 dòlars.

L'arxipèlag del Príncep de Gal·les que cita Humboldt, es troba immediat i al sud de l'arxipèlag d'Alexandre.

Correspondria, per tant i d'acord amb tot allò exposat, al català Francesc Galí el descobriment de les terres d'Alaska. Però bé sembla que el paral·lel dels 57°30' no és l'exacte i que en realitat desembarcà més al sud. No obstant, si així fos, que bé ho hem de creure, no disminueix gens la importància del seu descobriment de les costes de Nord-Amèrica al Pacífic.

Quan Humboldt parla del fundador de la Nova Barcelona de Veneçuela, l'anomena Urpín. En realitat, es tractava de Joan Orpí, fill de Piera. Pau Vila, en la seva obra *Joan Orpí, l'home de la Nova Catalunya* (Barcelona, 1968), exposa en forma molt detallada la figura d'aquest poblador català, la seva actuació en els diferents ambients on transcorregué la seva vida i l'abast de la seva obra. Humboldt, en parlar-ne, es documentà en Antonio Caulin, l'autor de la *Historia corogràfica, natural y evangélica de la Nueva Andalucía, provincias de Cumaná, Guayana y vertientes del Orinoco*, publicada en 1759.

A continuació transcrivim dues cites de Humboldt que fan referència a Orpí:

«Ja hem parlat més amunt de la importància del comerç de la Nova Barcelona. Aquesta petita ciutat que tenia en 1790 tot just 10.000 habitants, en 1800 [any que la visita Humboldt] en reunia més de 16.000. Fou fundada pel conquistador català Joan Urpín [Orpí] en 1637. Hom tractà llavors, però inútilment, de donar a la província entera el nom de Nova Catalunya».²⁴

«En 1637, Urpín [Orpí] funda dues llegües terra endins, amb alguns habitants de Cumanagoto i força catalans, la «villa española» de Nova Barcelona».²⁵

En realitat, no acompanyaren Orpí en la seva fundació catalans i sí gent d'altres pobles de la Península. Gent catalana hi arribà força posteriorment ja avançat el segle XVIII.

El terme «villa española» era utilitzat durant la colònia per tal de designar les localitats els veïns de les quals no eren indígenes, encara que, amb el temps,

23. Jan Huygen van Linschoten. *Viatger holandès* (1536-1611).

24. *Voyage aux régions...*, v, IX, p. 93.

25. *Voyage aux régions...*, v, IX, p. 94.

grups d'aborígens passaren a viure prop d'aquests centres poblats, cosa que facilità el mestissatge.

Repetidament Humboldt fa esment en les seves obres del botànic Antoni-Josep Cavanilles. Aquest home de ciència i eclesiàstic —era jesuïta— nasqué a València en 1745 i morí a Madrid en 1804. Fou un gran treballador que no solament investigava i escrivia sobre el fruit de les seves recerques científiques; també il·lustrava les seves obres amb dibuixos que el mateix feia. La seva terra nativa, el País Valencià, fou estudiada per ell i d'aquest estudi sorgiren els dos volums (1795 i 1797) de la seva obra *Observaciones sobre la Historia natural, geografia, agricultura, población y frutos del Reino de Valencia*. Es tracta d'una obra on es recullen les observacions dels seus recorreguts —el que avui diríem, treball de camp— i de la seva recerca minuciosa de dades. Molts altres foren de seus treballs que li valgueren ésser considerat en el seu temps i a tot Europa com una figura de molt valor científic.

En una de tantes referències a Cavanilles diu Humboldt:

«El cèlebre naturalista espanyol Cavanilles, tingué, el primer, la idea de veure «créixer l'herba» bo i dirigint una potent ullera proveïda d'un fil microscòpic horitzontal, ja a l'extrem de la tija d'un àloe americà (*Agave americana*) la creixença del qual és molt ràpida; ja al cim d'un bambú».²⁶

Una altra figura valenciana és esmentada per Humboldt; en aquest cas es tracta del metge Francesc Xavier Balmis —Humboldt escriu Antonio Valmis—, qui tan positiva feina realitzà en les terres americanes en introduir-hi la vacuna contra la verola. Francesc Xavier Balmis i Berenguer nasqué a Alacant en 1753. Recorregué les terres americanes entre els anys 1803 i 1806. Més tard, anà a la Xina on féu recerques botàniques. Humboldt ens diu d'aquest metge, tan consagrat a la funció humanitària de la seva professió, el següent:

«Els vaixells de la marina reial destinats a portar la vacuna a les colònies d'Amèrica i Àsia, arribaren a Veracruz poc temps després de la meua sortida. Don Antoni Valmis [Francesc Xavier Balmis] metge en cap d'aquesta expedició, ha visitat Puerto Rico, l'illa de Cuba, Mèxic i les illes Filipines. Duran la seva estada a Mèxic, on abans de la seva arribada hom ja coneixia la vacuna, ha facilitat singularment la propagació d'aquest preservatiu benèfic. En les principals ciutats del regne [Mèxic] s'han format comitès de vacuna (*juntas centrales*), integrades per les persones més intel·ligents, les quals, practicant la vacunació de mes en mes, vetllen per tal que el miasma de la vacuna no es perdi. Encara menys es perdrà, quan existeix en el propi país. Valmis l'ha descobert en els volcans de Valladolid i en la vila d'Altisco, prop de la Puebla, en les mamelles de les vaques mexicanes... Així doncs, aquest viatge de Valmis quedarà per sempre en els annals de la Història. Les Índies, per primera vegada, han vist aquests mateixos vaixells, que únicament transporten els instruments de carnatge i de la mort, portar a la humanitat que sofreix el germen de l'alleujament i del consol».²⁷

26. *Cosmos*, v, 1, p. 168.

27. *Essai politique...*, v, 1, p. 329.

Dos savis amics: Humboldt i Aragó

Humboldt nasqué el 14 de setembre de 1769 fill del militar Alexander George von Humboldt i de la seva muller, Maria Elisabeth Colomb, vídua en primeres noces d'un von Hollwge. El pare morí quan el nostre Humboldt tenia deu anys, deixant la vídua amb dos fills dels matrimonis, Guillem²⁸ i Alexandre; i del primer matrimoni un fill del qual poc es parla en la història. Pel que sembla, la mare dels Humboldt era de caràcter autoritari i poc o gens efusiva amb els seus fills; reservada per a tothom. Mort el marit, es preocupà en gran manera en la formació dels nois pel que es refereix a l'aspecte intel·lectual. Desitjava per a ells els elements que podrien fer possible assolir les seves ambicions maternals. El temperament sec i poc comunicatiu de la mare tractava d'imposar en la ment dels fills el principi, relativament moral, que tot en aquest món consisteix en els deures que s'han de complir. La influència materna motivà que Alexandre, de temperament sensible i delicat, sofrís profundament en la seva infantesa, en l'adolescència i en els primers anys de la seva joventut. Home fet, parla i escriu en termes que demostren palesament que romanien en el seu conscient amargs records del temps que visqué supeditat a l'autoritat de la seva mare.

El preceptors que l'educaren junt amb el seu germà Guillem, el dotaren d'uns coneixements potser un xic desordenats, car no se seguia cap mètode determinat. Però no s'ha de negar que foren positius pel que es refereix a desvetllar en l'esperit jovençà del futur savi un constant neguit per a conèixer, i àdhuc diríem per a descobrir noves coses, nous ambients. Potser sí que aquest desordre en l'adquisició de coneixements en diverses branques i disciplines intel·lectuals féu que Humboldt es convertís, amb el temps, en un enciclopèdic. Un xicot no dotat de la seva intel·ligència, s'hauria convertit en desllorigat mental.

L'atreia la naturalesa. Veia en ella l'arxiu de múltiples realitats que calia ordenar i analitzar. Des de noi, manifestà la tendència a col·leccionar, junt amb el seu germà, pedres, animalons, parts de plantes...

Tocà a Alexandre viure de jove en una època en la qual hom parlava molt de les noves terres descobertes. Els noms de Cook,²⁹ Banks,³⁰ La Condamine,³¹ Bougainville,³² i altres eren pronunciats amb elogi i admiració en els salons i ambients familiars. El món s'eixamplava. Alexandre cresqué desitjant posar-se en contacte amb aquestes terres noves per a la gent d'Europa.

En 1786, quan Humboldt tenia 17 anys, naixia a Estagell, en els límits de Fenolledes i la Plana de Rosselló, Domènec Francesc Aragó. El seu pare era advocat i petit propietari rural. Aragó veié passar la seva infantesa en un ambient de guerra: la Guerra Gran. Eren temps difícils i noves idees polítiques eren predicades a les masses populars.

28. Filòsof i polític (1767-1835).

29. James Cook. Navegant anglès, explorador científic d'Oceania (1728-1779).

30. Joseph Banks. Naturalista anglès. Acompanyà a Cook en els seus viates (1743-1820).

31. Charles Marie de La Condamine. Savi francès que mesurà els graus de meridiana a l'equador (1701-1774).

32. Louis Antoine de Bougainville. Navegant francès (1729-1811).

Aquestes idees constituïen constant motiu de converses i discussions des de la més gran ciutat al més petit llogaret. No ens costaria gens de creure que fou en aquest temps que restà sembrada en la ment d'Aragó la llavor del seu futur pensament polític i social. Quatre germans Aragó, entre ells destacant-se Domènec Francesc, foren homes notables en la seva època.³³ També estem temptats de creure que les converses mantingudes entre els germans durant llur adolescència degueren constituir un bon llevat per a la pensa de cadascun d'ells.

En 1803, es traslladà la família Aragó a Perpinyà, on Francesc —amb aquest seu segon nom s'acostuma anomenar-lo—, pel seu propi desig, es posà a estudiar seriosament matemàtiques per tal de preparar el seu ingrés a l'Escola Politècnica de Tolosa de Llenguadoc, car volia esdevenir oficial d'artilleria. Els seus brillants exàmens permeteren anul·lar els esforços dels professors que volien impedir que el xicot seguís la carrera de les armes per considerar-se'l rossellonès: o sigui català.

Un seguit d'esdeveniments motivaren que Aragó abandonés la carrera militar i entrés com a secretari, en 1805, a l'Observatori de París. El seu camí d'astrònom i de físic s'havia iniciat amb bon peu. Laplace³⁴ veié amb bons ulls la incorporació del jove Aragó al camp de les investigacions astronòmiques. Aragó es dedicà a establir per triangulació geodèsica la mesura d'un arc de meridià; el primer col·laborant amb Biot,³⁵ després continuà ell tot sol el treball. La tasca a fer el portà a residir un temps a Mallorca. El català que parlava li facilità l'establir llaços amb la gent de l'illa i àdhuc en un moment realment greu, car França i l'Estat espanyol estaven en guerra i Aragó com a ciutadà francès —gavatxos els deien aleshores— era suspecte, li permeté, el parlar en català, salvar-se d'esser assassinat.

Als 23 anys fou elegit, gràcies als seus treballs científics que feren sensació, membre de l'Acadèmia de Ciències de França. Contrari al règim napoleònic, es negà a formar part de l'exèrcit i rebel, amenaçà, si era obligat a incorporar-se a l'exèrcit, a presentar-se amb l'uniforme de membre de l'Institut. Aragó fou un revolucionari i un fervent republicà; arribà a ésser ministre de l'efímera república de 1848.

Morta la mare de Humboldt quan aquest tenia 27 anys i quan ja havia realitzat una tasca molt positiva en els camps de la geologia i de la minera, Alexandre es considerà lliure per a realitzar els seus somnis de viatjar a terres llunyanes. Diners no li mancaven. Complexes situacions de tipus militar i polític en el Mediterrani impediren que es dirigís a Àfrica; i és aleshores que creuant la Península Ibèrica, pogué embarcar-se a la Corunya amb tota la documentació necessària per al seu viatge a les terres colonials espanyoles d'Amèrica. En el seu equipatge, els instruments científics constituïen el contingut més positiu. En embarcar-se, Humboldt tenia 30 anys.

Amb aquest viatge, els coneixements de Humboldt prengueren una ampla volada. Les seves obres recopilaren, en tornar a Europa, els coneixements adquirits i el cúmul de les seves detallades observacions.

33. Els altres germans foren: Joan, general de Mèxic (1788-1836); Jaume, escriptor (1790-1855); Esteve, escriptor i polític (1802-1892).

34. Pierre Simon Laplace. Cèlebre astrònom i matemàtic (1749-1827).

35. Jean Baptiste Biot. Astrònom, matemàtic i físic (1744-1862).

Aquestes obres s'obriren camí ràpidament en els mitjans científics europeus i Humboldt es convertí en un personatge de primer rengle. París fou escollit per Humboldt en diferents oportunitats com el seu lloc de residència per llargues temporades. El seu domini del francès li permeté que bona part dels seus treballs fossin redactats en aquest idioma. Les seves relacions amb diversos savis i escriptors francesos esdevenen cordials; amb Francesc Aragó arriben a fer-se fraternals.

No pretenem, ni molt menys, confegir unes notes biogràfiques, ni tan sols sintetitzades, d'aquests dues grans figures científiques. Únicament hem tractat de presentar, a grans trets, algunes aspectes d'ambdues personalitats amb la finalitat que permetin al lector entreveure dues psicologies del tot diferents, però que es compenetraren gràcies a la ciència i a la humana cordialitat de cadascun d'ells.

Ens limitarem, a continuació, a exposar fragments extrets de les obres de Humboldt per tal de desmostrar la gran amistat i solidaritat que existí entre el baró, un aristòcrata àmpliament liberal, i l'inquiet Aragó, ple d'idees considerades, en la seva època, com molt avançades i que, quan fou el moment, tractà de portar a la pràctica.

Constantment, Humboldt reconeix en les seves obres la gran aportació d'Aragó a la ciència. Vegem les següents cites; ben poques entre el gran nombre que podríem aportar.

Referent a la polarització de la llum, diu Humboldt:

«...la gran descoberta de la polarització cromàtica per Aragó, aquest astrònom-físic ha resolt, utilitzant un petit fragment d'espai d'Islàndia, les importants qüestions de saber si la llum emergeix d'un cos sòlid o d'una cobertura gasosa; si els cometes ens envien llum pròpia o reflectida».³⁶

En el camp electromagnètic Humboldt assenyala amb lloança:

«L'observació d'Aragó que el fil conjuntiu de llautó o de platí recorregut per un corrent elèctric atrau les llimadures de ferro i les reté com un imant; i aquella altra que expressa que si hom posa les agulles en l'interior d'un galvànica plegat en hèlix, es produeix una reversió dels pols quan canvia la direcció dels corrents».³⁷

Pel que fa referència als corrents marítims en l'estret de Gibraltar, precisa el savi alemany:

«El Mediterrani no presenta, és veritat, una disminució de calor en les capes profundes; però Aragó ha anul·lat tota dificultat en aquest aspectes demostrant que en l'estret de Gibraltar, on les aigües de l'Oceà Atlàntic penetren produint un corrent superficial dirigit d'oest a est, un contracorrent inferior porta les aigües del Mediterrani al gran oceà i s'oposa a la introducció del corrent polar inferior».³⁸

36. *Cosmos*, v, i, p. 41.

37. *Cosmos*, v, iv, p. 78.

38. *Cosmos*, v, i, p. 357.

Destaca Humboldt un aparell inventat per Aragó:

«Un raig de llum originat en les regions més allunyades del cel que arribi als nostres ulls després d'un recorregut de molts milers de llegües, ens diu, en el polariscopi d'Aragó, si el raig de llum és reflectit o refractat, si procedeix d'un cos sòlid, líquid o gasós, i quin és el seu grau d'intensitat».³⁹

Fa esment Humboldt de la seva cooperació en els treballs del seu amic:

«Des que Aragó descobrí que les pertorbacions magnètiques produïdes per la llum polar s'estenen a contrades on el fenomen lluminós de la tempestat magnètica no és visible, organitzà amb el nostre amic Kuffer⁴⁰ observacions horàries realitzades simultàniament a París i a Kasan,⁴¹ allunyat de París aproximadament 47°. Jo també vaig organitzar en 1828, amb Aragó i Reich, observacions simultànies sobre la declinació a París, a Freiberg i a Berlín».⁴²

Humboldt precisa un descobriment del seu amic:

«...les enginyoses experiències d'Aragó han provat recentment que la llum aèria es composta de raigs que no són de la mateixa naturalesa; ja que l'esmentada llum inclou raigs que no són susceptibles d'ésser polaritzats».⁴³

Humboldt i Aragó es tractaven de tu. Aquesta familiaritat constituïa, en el temps que es relacionaren, quelcom d'excursionista. No era massa freqüent que personatges d'ambients diferents, i en aquest cas també de nacionalitat diferent, empremsin el tractament en la segona persona del singular.

En les cartes d'Aragó a Humboldt es fa palesa l'amistat profunda que els unia. En una lletra, Aragó diu al seu amic referent a l'obra d'aquest *Examen crític de la història de la geografia del Nou Continent*.

«Humboldt, no saps com es fa un llibre, escrius sense finir. Però això no és un llibre, i sí un retrat sense marc».

Paraules com aquestes de bon humor amical, únicament es diuen entre dos savis quan els uneix una perfecta amistat.

A causa de la diabetis, Aragó va anar perdent la vista fins a esdevenir cec del tot.

En una carta de Humboldt a Varnhagen (Berlín, 31 d'agost de 1853) parla de l'estat físic de Francesc Aragó en els següents termes:

«...les més tristes noves de la família d'Aragó; mans i peus inflats, diabetis i quasi del tot cec. Jo he viscut quaranta anys amb ell».⁴⁴

39. Cosmos, v, II, p. 397.

40. Professor rus de física. En 1829, era director de l'Observatori de Física de Sant Petersburg.

41. Kasan. Ciutat al NO de l'Iran.

42. Cosmos, v, IV, p. 557.

43. Voyage aux régions..., v, II, p. 128.

44. Lettres..., p. 195.

Aragó mor en 1853. Humboldt visqué fins el 1859, quan estava a prop de complir els 90 anys. La mort d'Aragó fou un cop molt dur per al savi alemany; el savi que tenia en el seu lloc de treball un bell retrat de l'amic desaparegut.

El 12 de desembre de 1853, en una carta de Humboldt a Varnhagen, es llegeix aquesta protesta airada:

«Estic molt indignat perquè en el darrer número de *Quarterly Review* (setembre)⁴⁵ el meu amic Aragó sigui tractat tan vergonyosament, maltractat per l'odi polític; semblantment com jo ho he estat sovint en el mateix periòdic des de 1810 a 1818. Una nota afegida com a *postscriptum* diu, amb una rara *delicadesa*, que l'article fou escrit abans que hom conegués la mort d'Aragó; quan ja era ben sabut per tots a Londres que ell estava cec i que sofria horriblement de la hidropesia de la qual estava malalt».⁴⁶

En 1865 s'inicia la publicació de les *Obres completes* d'Aragó; en total, setze volums. La introducció fou encomanada a Humboldt. Aquest la trameté a l'editor francès el 24 de desembre de 1853 acompanyada d'una carta en la qual deia:

«Crec viure encara amb l'home que nosaltres tant hem admirat; i afegeix: "Estic content del meu treball perquè hi he posat tot allò de què sóc capaç"».⁴⁷

Més tard, el 5 de gener de 1854, afegeix en una altra carta:

«No sabria expressar-vos prou vivament com la vostra carta m'ha tranquil·litzat referent a l'efecte que podria produir la introducció; tenia en aquest aspecte cruels dubtes. El gènere de composició que no comporta una finalitat determinada i sí únicament un fi moral, presenta grans dificultats; tant més tenint de compte la moderació d'estil que exigeix la vostra admirable i casta llengua».⁴⁸

Catalans d'Amèrica en temps de Humboldt

Humboldt desembarcà a Cumanà el 16 de juliol de 1799. Aquesta ciutat, situada en la costa veneçolana del Caribe i creuada pel riu Manzanares, està rodejada per un paisatge sec i àrid. És en aquesta ciutat on Humboldt establí els primers contactes amb una gent d'un viure molt diferent al de la gent europea que feia poc havia deixat. Es tractava d'un població ètnicament molt barrejada on l'indi convivía amb l'europeu i, junt amb ells, el negre. El mestissatge era complex. Cumanà, com tants altres llocs d'Amèrica, feia de gresol on s'efectuava l'aliatge de grups ètnics del tot diferents. En realitat, s'estava integrant un tipus humà nou; i aquest procés segueix molt activament en les terres veneçolanes. Manquen segles perquè es pugui arribar a dir que s'han integrat totalment molts dels pobles americans en l'aspecte ètnic.

45. Revista trimestral anglesa de política i literatura fundada en 1809.

46. *Lettres...*, p. 197.

47. *Cosmos*, v, 1, p. XLIII.

48. *Cosmos*, v, 1, p. XLIII.

A Cumanà, Humboldt observà com es mantenia la divisió entre els qui procedien de les diferents nacionalitats que poblen la Península Ibèrica i les illes Canàries. Més tard, el «Libertador» Simón Bolívar també establirà la diferenciació en les seves proclames.

Les cites que s'exposen a continuació permeten veure com Humboldt diferenciava els integrants de les diverses comunitats peninsulars i insulars establertes a Amèrica. Durant la seva estada a les illes Canàries en espera de seguir viatge cap a Amèrica, fa la següent observació:

«Els canaris són un poble honrat, sobri i religiós; despleguen menys industriositat en la seva terra que ens els països estrangers. Un esperit inquiet i emprenedor condueix aquest illencs, a semblança dels biscaïns i els catalans, a les Filipines, a les Marianes, a Amèrica».⁴⁹

Quan Humboldt parla dels biscaïns es refereix a tots els bascs. Era freqüent en la seva època donar el nom de biscaïns a tots els naturals d'Euskadi.

«Els catalans, els gallecs i els biscaïns mantenen relacions molt freqüents amb Amèrica. Hi formen a la manera de tres corporacions distintes que exerceixen una remarcable influència sobre el costums, la indústria i el comerç colonial. El més pobre habitant de Sitges o de Vigo està segur d'ésser rebut en la casa d'un *pulpero*⁵⁰ català o gallec quan arribi a Xile, Mèxic o a les Filipines».⁵¹

És interessant la referència a Sitges car ens fa creure que, en el seu recorregut pel Principat, Humboldt estigué en aquest poble essencialment mariner en aquell temps.

«Els andalços-canaris de Veneçuela, els muntanyesos (asturians) i biscaïns de Mèxic, els catalans de Buenos Aires, difereixen essencialment entre ells referent a la seva aptitud per a l'agricultura, les arts mecàniques, el comerç i els aspectes que es refereixen al desenvolupament de la intel·ligència. Cada una d'aquestes races ha conservat, en el Nou món i en l'antic, els matisos que constitueixen la seva fisonomia nacional; l'aspror o la dolcesa del seu caràcter, la moderació o desig excessiu de guany, la seva hospitalitat afable o el gust per l'aïllament».⁵²

L'ús del terme binòmic andalços-canaris per part de Humboldt demostra que tenia una clara noció de les estretes relacions entre els peninsulars del sud i els illencs.

Avui dia no s'empra el terme raça aplicat a un poble i, àdhuc, es fa per manera de no aplicar-lo als grans grups ètnics. El terme raça s'aplica cada vegada més i en forma exclusiva a la totalitat de la humanitat: la raça humana. Observem, en canvi, el perfecte ús que fa Humboldt del terme nacional quan parla de «fisonomia nacional».

49. *Voyage aux régions...*, x, 1, p. 455.

50. De *pulperia*; petit comerç d'articles alimentaris.

51. *Voyage aux régions...*, v, II, p. 239.

52. *Voyage aux régions...*, v, IV, p. 151.

Creiem oportú, per tal de recolzar allò expressat fins aquí per Humboldt referent a les comunitats nacionals peninsulars que existien a Amèrica, aportar les observacions de dos autors, Depons⁵³ i Dauxion Lavaisse,⁵⁴ referent als catalans de les costes de Veneçuela. Ambdós autors feren estada en les terres veneçolanes posteriorment a Humboldt; Depons escrivia les seves impressions en 1804 i Dauxion Lavaisse en 1813.

Deia Depons:

«Solament els catalans fan els seus capitans consignataris dels seus vaixells; i no obstant això no els va del tot malament, perquè els capitans catalans a Amèrica solen trobar molts compatriotes exercint el comerç, els quals reuneixen a l'honoradesa l'amor al seu país i observen fidelment les obligacions de la més pura amistat, sota les més extravagants aparences. S'ajuden mútuament tot el més possible; són sobris, treballadors i honrats. Realitzen, generalment, les seves especulacions en comú. Per a una compra d'importància, no manquen mai tants catalans com divisions sigui possible fer de la cosa comprada. És així com es venen la major part dels carregaments que procedeixen del seu país. Un o dos catalans fan el tracte, mentrestant els altres callen; però en finalitzar, apareix el formiguer per a fer la partició. El prodigi d'aquesta fraternitat es deu, indiscutiblement, a l'idioma particular que es parla a Catalunya».⁵⁵

Per la seva part, Dauxion Lavaisse expressa el següent:

«El comerç al detall a Cumanà, està quasi tot a les mans dels catalans, biscaïns i canaris. Aquests homes són, en la seva majoria, mariners que han començat el seu negoci amb unes quantes piastres, i que en poc anys fan fortuna més o menys considerable, a força de frugalitat i treball. Els catalans es fan notar per tenir sempre com a empleats individus de la seva província. Quan un home d'aquesta regió desembarca sense cap centau, el primer català que troba el porta a casa seva, li dona treball o el recomana a un altre compatriota. Hi ha molts països on un germà no faria pel seu germà el que un català està sempre disposat a fer per un compatriota. S'assemblen en això als escocesos; però no són com aquests, arrogants amb els seus inferiors, ni vils ni aduldadors amb els seus superiors. El català conserva, en totes les situacions en les quals la fortuna el situï, cert aire altiu i digne que atrau l'estimació de tota persona que tingui l'ànima generosa.

»Són els catalans qui han ensenyat als habitants de Cumanà i de les províncies veïnes a treure partit de mant producte local. De la nou de coco, per exemple, fan oli amb la pulpa que hi ha en l'interior de l'esmentada nou; amb aquesta també fan una emulsió que reemplaça la d'ametlla i amb la qual es fa una orxata molt bona que es ven barata en els cafès de la regió. Foren ells els primers en establir corderies a Cumanà, on fan excel·lents cables amb la fibra del sisal (gènere, *bomba*), cordes i cordills amb la pita (*Agave foetida*), etc».⁵⁶

Humboldt, no obstant, fa l'observació que, a la llarga, la influència dels immigrants procedents de la Península disminueix. Ho diu en els següents termes:

53. François Raymond Josep Depons. Agent del govern francès a Caracas (1751-1812).

54. Jean Joseph Dauxion Lavaisse. Escriptor francès (1744-1829 o 1830).

55. *Viaje a la parte...*, p. 307.

56. *Viaje a las islas...*, pp. 242-243.

«Les influències dels orígens bascs, catalans, gallecs i andalusos esdevenen de dia en dia més insensibles».⁵⁷

Era lògic que es produís aquest procés. Cal considerar que els grups d'aquests nacionals es trobaven en franca minoria respecte a la massa total de la població i aquest tipus d'immigració era preferentment d'homes; mancant la immigració familiar o bé sent aquesta molt reduïda. A tot això s'ha d'afegir que ni els catalans, ni els bascs ni els gallecs trobaren en terres americanes un ambient propici per a mantenir els seus idiomes, els seus costums i la seva manera de ser. Cap govern peninsular no curà mai de salvaguardar les característiques nacionals dels immigrants que no fossin els de la seva llengua castellana.

En el seu recorregut per les terres veneçolanes, Humboldt pujà per l'Orinoc fins a arribar més enllà d'on el riu aboca, pel braç Casiquiare, part important de les seves aigües al riu Negre; un dels principals afluents de l'Amazonas. En el seu recorregut riu amunt, trobà l'embarcació d'un mercader català amb qui entaulà conversa que transcriu en els següents termes:

«El 16 d'abril (1800) cap al vespre, rebérem la nova que en menys de 6 hores la nostra piragua havia passat els ràpids i que havia arribat en bon estat a una cala denominada *Puerto de Arriba* o Port de l'Expedició. “La vostra piragua no es trencarà pas, car vós no porteu mercaderies i perquè vós viatgeu amb el frare dels ràpids”, ens havia dit amb malícia, en el campament de Pararuna, un petit home bru que pel seu accent reconeguèrem per català. Era un marxant d'oli de tortuga que traficava amb els indis de les missions i que no era massa amic dels missioners. “Les embarcacions fràgils són les dels catalans, si portant una llicència del governador de Guaiana i no un permís del president de les missions volen intentar el comerç més enllà d'Atures i Maipures. Després d'haver-nos fet perdre les nostres piragües en els ràpids que són la clau de les missions de l'Alt Orinoc, del Casiquiare i del riu Negre, hom ens fa reconduir pels indis d'Atures a Carichana i ens obliguen a renunciar a les nostres especulacions mercantils”. Historiador imparcial dels països que he recorregut, jo no adopto una opinió avançada, potser, amb massa lleugera. L'actual missioner dels ràpids és incapaç d'exercir les vexacions de les quals es planyen els petits comerciants catalans».⁵⁸

Baixant pel riu, Humboldt arriba a Angostura; la Ciudad Bolívar d'avui. Amb ell era Bonpland,⁵⁹ l'eminent botànic francès que l'acompanyà en tot el seu recorregut per Veneçuela. Ambdós científics cauen malats de les febres així que arriben a la ciutat. Bonpland estigué molt malalt, a punt de morir. La malaltia els impedí introduir-se en les missions dels caputxins catalans; amb tot, Humboldt ens parla d'elles d'acord amb el que li diuen a Angostura.

Vegem aquesta primera cita que es refereix a les poblacions que avui integren l'Estat Bolívar:

57. *Voyage aux régions...*, p. 365.

58. *Voyage aux régions...*, v, VIII, p. 89.

59. Aimé Bonpland. Metge i naturalista francès (1733-1858).

«No és pas veritat que la ciutat d'Angostura o Santo Tomás de la Nueva Guayana hagués estat fundada allà on comencen les activitats, en 1764. En aquella època, com avui dia, la gran massa de la població de Guayana estava concentrada en les missions dels caputxins catalans, entre els rius Caroní i Cuyuní».⁶⁰

El que senyala Humboldt era cert. La major part de la població de vida sedentària de Guaiana estava en els pobles dels missioners catalans i quasi tota ella era aborigen. Upata i més tard Barcelona —l'actual la Paragua—, eren habitades per peninsulars; alguns d'ells catalans. Angostura, si bé feia de capital de Guaiana, era una localitat aïllada situada a la vora del riu Orinoc; les terres que la rodejaven i per grans extensions, estaven del tot despoblades.

Humboldt parla amb cert detall del poblament de Guaiana i dels règims missionals als quals la població indígena estava subjecta i fa esment, pel que es refereix a les missions dels caputxins catalans, que el que escriu és el resultat de les converses sostingudes per ell a Angostura i no de la seva personal observació. Llegim-lo:

«En el seu estat actual, tota la població d'aquesta extensa província [Guaiana], a excepció d'algunes parròquies espanyoles (*pueblos y villas de españoles*), disperses sobre les riberes del Baix Orinoc, està sotmesa a dos governs monàstics. Evaluant en 35.000 els habitants de Guaiana que no viuen en una salvatge independència hom en troba prop de 24.000 establerts en les missions i, per dir-ho així, sotrets a la influència directa del braç secular. A l'època del meu viatge, el territori dels religiosos de l'Observança de Sant Francesc reunia 7.300 habitants; el del territori dels caputxins catalans, 17.000. Desproporció sorprenent quan hom reflexiona sobre la petitesa del darrer territori comparat amb les extenses riberes de l'Alt Orinoc, de l'Atabapo, del Casiquiare i del riu Negre. Resulta d'aquests antecedents que prop del dos terços de la població d'una província que té 16.800 llegües quadrades es troben concentrats entre el riu Imataca i la ciutat de Santo Tomás de l'Angostura, sobre un terreny que únicament té 55 llegües de llarga i 30 llegües d'amplada. Aquests dos governs monàstics són igualment inaccessibles als blancs i formen *status in statu*. He descrit, el primer, els dels Observants, d'acord amb les meves pròpies recerques; em resta consignar ací les nocions que m'he procurat referent al segon d'aquests governs: el del caputxins catalans. Les funestes dissensions civils i les febres epidèmiques, han disminuït en aquests darrers anys la prosperitat durant llarg temps en increment de les missions del Caroní; però malgrat aquestes pèrdues la regió que anem a exposar encara ofereix molt interès en l'aspecte de l'economia política.

Les missions dels caputxins catalans reunien, en 1804, quan menys 60.000 caps de bovins pasturant en les seves *sabanas*;⁶¹ aquestes s'estenen de les ribes orientals del Caroní i del Paragua fins a les ribes de l'Imataca, Curumo i del Cuyuní. Confinen al sud-est amb la Guaiana anglesa o colònia d'Essequibo, envers el sud i remuntant les ribes desertes del Paragua i del Paraguamusi i, creuant la cordillera de Pacaraima, toquen els establiments portuguesos del riu Branco. Tot aquest país és obert, ple de belles *sabanas* i no s'assemblen pas gaire a les terres que acabem de recórrer en l'Alt Orinoc... Petits altiplans ofereixen un clima sai temperat. El cacau, l'arròs, el cotó, l'anyil i el sucre (canya de sucre) es donen abundantment pertot arreu on és sotmès a conreu un sòl verge i cobert d'un tofa espessa de gramínies».⁶²

60. *Voyage aux régions...*, v, VIII, p. 365.

61. Terres planes cobertes d'herba i en la zona intertropical.

62. *Voyage aux régions...*, v, VIII, pp. 416-417.

Ben descrit, en línies generals, el paisatge per Humboldt; però s'ha d'observar que les terres que s'estenen al sud de les *sabanas* guaianeses presenten un relleu de gran magnitud i de molt complexa morfologia. Una successió de paisatges de gran bellesa cobreix enormes superfícies. Els alts planells, els *tepuis*, així com els profunds congostos i els rius que vencen els forts desnivells amb els seus salts i rabents, no pogueren ésser vistos pel gran savi alemany. Denses selves cobreixen les parts baixes d'aquestes terres i la penetració es fa difícil. En el temps de Humboldt, ben pocs eren els qui coneixien aquests paisatges on cabrien diverses Catalunyaes. Si hagués estat donat a Humboldt el posar-se en contacte amb els caputxins catalans, estem segurs que ens hauria donat una molt més àmplia i exacta descripció d'aquestes terres, car el nostres caputxins les recorregueren arribant molt endins.

El gran viatger i erudit alemany ens parla d'una planta de particular interès:

«De totes les produccions vegetals d'aquestes contrades, aquella que la indústria dels caputxins catalans ha fet cèlebre, és l'arbre que proporciona la *Cortex Angosturae*, que hom designa falsament amb el nom de Quinquina (quina) del Caroní. Hem estat els primers de fer-la conèixer com un nou gènere molt distint de la *chinchona* i pertanyent a la família de les meliàcies».⁶³

Més endavant, torna a parlar de la planta i de com l'utilitzaven els caputxins catalans dels quals fa l'elogi pel que es refereix a la seva capacitat de treball i d'iniciativa.

«Els frares catalans preparen un extracte de la *Cortex Angosturae* que ells trameten als convents de la seva província, i que mereix ésser més conegut en el nord d'Europa... Com que l'arbre que dona la veritable *Cortex Angosturae* no existeix en gran abundor, seria de desitjar que se'n fessin plantacions. Els religiosos catalans són els més a propòsit per a estendre aquesta mena d'agricultura. Són econòmics i més actius que els altres missioners. Ja han establert adoberies i filatures de cotó en alguns vilatges (Miami, Tumeremo, etc.)...».⁶⁴

Podem dir que l'amarg d'Angostura, l'extracte al qual es refereix Humboldt, es continua produint en les terres de l'Estat Bolívar i a l'illa de Trinitat. L'estudi realitzat per Marc-Aureli Vila, *Els caputxins catalans a Veneçuela* (Barcelona, 1969), permet posar-se en contacte amb el procés artesanal i molts altres aspectes de les missions fins que aquestes desapareixen en 1817.

L'última referència de Humboldt dels caputxins catalans és recollida en aquesta cita:

«En 1768, Don Manuel Centurió féu agafar als missioners més de 20.000 caps de bestiar per tal de distribuir-lo entre els habitants més indigents. Aquesta liberalitat, exercida d'una manera bastant il·legal, tingué conseqüències greus. El governador fou destituït d'acord amb les queixes dels frares catalans... Després d'aquesta època fins als desordres polítics que sondrollen avui les colònies espanyoles, l'administració civil ha evitat curosament d'immiscir-se en els afers dels caputxins».⁶⁵

63. *Voyage aux régions...*, v, VIII, p. 424.

64. *Voyage aux régions...*, v, VIII, p. 427.

65. *Voyage aux régions...*, v, VIII, p. 428.

Bibliografía bàsica

- DAUXION LAVAYSSE, Jean Joseph (1813). *Viajes a las isla de Trinidad, Tobago, Margarita y a diversas partes de Venezuela en la América meridional*. [Traducción de Angelina y Hilda Lemmo. Notas de J.A. de Armas Chitty y Marco-Aurelio Vila, Universidad Central de Venezuela, Caracas, 1967]
- DEPONS, FRANCISCO (1804). *Viaje a la parte oriental de tierra firme*. [Traducción de Enrique Planchart, Caracas, 1930]
- HUMBOLDT, Alexandre de (1816). *Voyage aux regions équinoxiales du nouveau continent*.
- (1825). *Essai politique sur la royaume de la nouvelle-Espagne*. París.
- (1827-1858) *Lettres d'Alexandre de Humboldt a Varnhagen von Ense. Accompagnées du Journal de Varnhagen et de lettres diverses*. [Traducción de Louis Held, Ginebra, 1860]
- (1866-1867). *Cosmos. Essai d'une description physique du monde*. París.
- (1876). *Cuadros de la naturaleza*. Madrid. [Traducción de Bernardo Giner]
- VILA, Marc-Aureli (1969). *Els caputxins catalans a Vençuela*. Barcelona.
- VILA, Pau (1968). *Joan Orpí, l'home de la nova Catalunya*. Barcelona.